

Tóth János

Mozgó-képek: szisztematikus áttekintés a muszlimok médiareprezentációjáról kortárs szociológiai kutatásokban

Bevezetés – a muszlim migráció európai kihívásai

A muszlim bevándorlás problematikájában az Iszlám Állam közép-keleti agressziójának, a szíriai polgárháborúnak, a militáns iszlamisták afganisztáni terrorcselekményeinek és egyéb súlyos fegyveres konfliktusoknak köszönhetően a politikai és háborús menekültek kérdésének súlya az elmúlt években megnövekedett. Ennek eredményeképp mind a közbeszédben, mind a politikai cselekvésben a migráció jelentette gazdasági és demográfiai problémák és lehetőségek „tisztá” vizsgálata – főképp a leginkább érintett európai kontinensen – háttérbe szorult, azokat egyre inkább felettes, humanitárius és empatikus értékek megléte vagy hiánya kezdte vezérelni. Ebben jelentős szerepe van a különféle nyomtatott, sugárzott és digitális médiának. A nyomtatott sajtóban, a televízióban, a rádióban és az interneten keresztül a társadalom tagjait az eseményekről és véleményekről tájékoztatják, attitűdbeli változásokat idéznek elő a bevándorlók és menekültek iránt, vagy adott viszonyulást megerősítenek. A média alkalmanként célzott eszköze e változások elérésének, illetve maguk is olyan előítéletek vagy elfogultságok alapján gyártanak tartalmakat, melyek befolyásolják a menekültek és bevándorlók fogadtatását egy adott országban.

Mindezek után szinte magától adódik a kérdés, hogy azok a társadalomtudományos kutatások, amelyek a muszlimokkal nem kifejezetten kommunikáció- vagy médiatudományi szempontból foglalkoznak, vajon milyennek láttatják a média szerepét kutatási eredményeikben, vagyis hogy a migráció tudományos kommunikátumaiban milyen a média médiareprezentációja? E kérdést megelőzően pedig azzal is foglalkozunk, hogy a tudományos kommunikáció objektívizált eredményeiben (vagyis a szakcikkekben) elszórta megmutatkozó média-reprezentációk milyen tematikus kontextusban, milyen fő kérdésköröket vizsgálva születtek. Ez ugyanis árnyalhatja, indokolhatja, keretezheti az előbbi kérdésre adott válaszainkat.

A konkrét vizsgálat megkezdése előtt, a többségi társadalom és a muszlim kisebbség közti interakciók kutatásának ismeretében jelenleg elmondható, hogy a muszlim migráció tudományos vizsgálatának szempontjából releváns problémák európai kontextusban némileg egyediek. Európa ugyanis az egyetlen olyan kontinens, amely lakosainak száma az előrejelzések alapján 2010 és 2050 közt csökkenni fog. A jelenleg a lakosok háromnegyedének vallási identitását meghatározó kereszténység részaránya az évszázad közepéig várhatóan kétharmadára csökken, miközben a muszlim vallású lakosság 2010-ben is közel 6%-os jelenléte 2050-re várhatóan 10% fölé emelkedik. Ennek okai a muszlim vallású lakosság fiatalabb átlagéletkorára és nagyobb termékenységi arányszámára, továbbá a bevándorlás és az áttérés jelenlegi tendenciáira vezethetőek vissza (Pew Research Center, 2015, 147-150. o.).

Európa ezen felül legalább három szempontból a muszlim vagy muszlim többségű régióképtől, de gyakran más nagy bevándorlási célországoktól (mint például az Egyesült Államoktól) is eltérő kulturális és társadalmi környezettel rendelkezik, amely mind az újonnan áttért, mind a bevándorló muszlimok számára kihívásokat jelent.

Egyrészt a muszlim országok jelentős többségétől eltérően Európában nincs kifejezett monopóliuma egyetlen vallásnak sem, és a vallási identitást társadalmilag egyéni választásnak és nem adottnak vagy normatívnak tekintik. Ez teljesen idegen az olyan teokratikus berendezkedésű, iszlám jogrendű államok környezetétől, mint amilyen például Szaúd-Arábia, Irán vagy Afganisztán, ahogyan azoktól is, amelyeket az IS rákényszerít az elfoglalt területek lakosságára.

Másodsorban Európában a vallásosság relatíve kevésbé hatja át a mindennapi életet, a migráció elsődleges célpontjainak számító nyugat-európai államok jelentős mértékben szekularizáltak. Ez nem csak azt jelenti, hogy a muszlimokat vallási identitásuk miatt relatíve kevesebb atrocitás éri, mint például Indiában, hanem azt is, hogy nekik maguknak is nehezebb megtartani vallásosságukat. Míg például az Egyesült Államokban – ahol a klasszikus szekularizációs tézisek vallási hanyatlásra vonatkozó részei jórészt érvénytelenek – az első, de főként a második generációs bevándorlók vallásossága inkább erősödik (Kurien, 2002; Foley – Hoge, 2007), Európában viszont csökken (Connor, 2008; Phalet et al., 2008).

Harmadrészt pedig a muszlim vallásgyakorlás intézményi és infrastrukturális kellékei a kontinensen jellemzően kevésbé kiépítettek, mint a bevándorlók szülőhazájában vagy más, nem-európai célországokban. Mindezeknek köszönhetően például egy marokkói muszlim bevándorló jellemzően idegenebbnek érzi magát Franciaországban, mint egy ír katolikus vagy orosz zsidó bevándorló az Egyesült Államokban. Ezt az idegenség-érzetet, mely maga is számos konfliktus forrása, jelenleg Európában nem lehet a befogadó környezet otthonosabbá tételével jelentősen csökkenteni anélkül, hogy ez újabb konfliktusokhoz ne vezetne. A vallásgyakorlás intézményi és infrastrukturális kellékeinek bővítése ugyanis megosztja a befogadó társadalmat, mivel a nyilvános tér iszlamizálódásával jár, vagyis a városi tereket a város eredeti lakóitól idegeníti el. Ezen túl, mint a szimbolikus tér egy központja, a konfliktust hatalmi konfliktussá, a tér és minősége feletti uralom gyakorlásának kérdésévé alakítja (Cesari, 2005; Allievi, 2009).

A 9/11-es (és 7/7-es) terrortámadásokat követően mindemellett a nyugati világban megnövekedett a muszlimok értékeire, hiedelmeire és viselkedéseire irányuló kutatások szerepe. Ezek eredményei egyfelől beépültek a kül- és belpolitikai diskurzusokba, másfelől olyan alapvető konfliktusok feltárásához járultak hozzá, melyek a nemzeti és a vallási identitás, valamint a polgári szabadságjogok, a multikulturalizmus és a társadalmi biztonság összeegyeztetésének problémái köré szerveződtek. Nyugat-Európában például a muszlim identitás erősödéséért és gyengüléséért – különböző szociokulturális csoportokban – is felelős a muszlimok európaizálásának szándéka, amire a muszlim közösségek vagy asszimilációval, vagy az „autentikus” iszlám felé fordulással és vallási radikalizációval válaszolnak. Az efféle konfliktusok kialakulásának egyik jól körülhatárolható színtere a hagyományos és a digitális média, amely a muszlimok és az iszlám médiareprezentációjának megalkotásával erőteljesen befolyásolja a befogadó társadalom tagjaiban róluk kialakuló képet. Ennek társadalmi relevanciája egyértelmű annak ismeretében, hogy a digitális korra menynyire jellemző a fizikai és virtuális közösségek szintetizálódása az elektronikusan mediált kommunikáció során (Szécsi, 2012, 48. o.).

Ebben a tanulmányban azt fogjuk megvizsgálni, hogy a közelmúltban az iszlámmal és a muszlimokkal foglalkozó szociológiai kutatásokban hogyan jelenik meg a muszlimok, azokon belül is leginkább a migránsok médiareprezentációjának kérdése. Elsősorban arra

a kérdésre keressük a választ, hogy ennek milyen főbb jellegzetességei kerülnek előtérbe, illetve hogyan jelenik meg a média szerepe a migránsok beilleszkedésének szempontjából. A kutatásokban a média szerepe vajon inkább az efféle folyamatok mellett vagy ellen hatóként kerül feltüntetésre? Ahhoz, hogy ezt a kérdést meg tudjuk válaszolni, először 46 szociológiai szakfolyóirat 4 év alatt (2010. jan.1. és 2013. dec. 31. között) megjelent cikkeiből kiszeleztük azokat, melyek az iszlámmal vagy a muszlimokkal foglalkoznak, majd az így szűkített mintán egy szisztematikus áttekintést követően tartalomelemzést végeztünk. Az így azonosított, médiareprezentáció-releváns szegmenseket pedig abból a szempontból kategorizáltuk és elemeztük, hogy a tanulmányokban megjelenő narratívákban e médiareprezentáció a muszlimokról milyen képet és értékeket mutat be, valamint milyen összefüggésbe állítják e reprezentációt a muszlim bevándorlással kapcsolatban felmerülő problémákkal.

Módszerek

A szisztematikus áttekintéshez egy korábbi kutatásunk (Tóth, 2015a, 2015b)¹ során létrehozott adatbázist használtam. Itt az MTA IX. osztály Szociológiai Bizottsága által 2013-ban jóváhagyott folyóiratlistában szereplő nemzetközi, „A” kategóriás kiadványokban szereplő szakcikkek közül egy általam definiált, boolean operátorokat használó kulcsszavas keresési képlettel azonosítottuk a vallási relevanciával rendelkezőket (n=160). Ezeket a cikkeket különböző hívószavak jelenléte és súlya alapján vallások szerint kategorizáltam, s végül összesen 33 cikket soroltam az „Iszlám” főkategóriába. Ezek a cikkek lettek tehát a szisztematikus áttekintés és a média-fókuszú tartalomelemzés tárgyai

A tartalomelemzés során az muszlimok és a média kapcsolata szempontjából releváns tartalmi részeket, megállapításokat szoftver-rásegítéses kulcsszavas kereséssel azonosítottuk. Mivel a szűkített mintában szereplő 33 cikk már eleve úgy lett kiválogatva, hogy társadalomkutatási szempontból az iszlámmal és muszlimokkal kapcsolatban releváns kutatások eredményeit tartalmazzák, a további keresést elegendő volt a média jelenlétére korlátozni. Ennek végrehajtása a következőképp történt: először az Elsevier ScienceDirect adatbázisából, illetve a folyóiratok saját honlapjairól kereshető PDF formátumban letöltött cikkeket egy külön mappába gyűjtöttük, majd az egyes PDF-fájlokban belül két lépésben; a Win7 (mappa-szinten) és az Adobe (cikk-szinten) keresőjével² megkerestük azokat a szövegrészeket, melyek az „internet”, „web”, „digital”, „media”, „television”, „newspaper”, „magazine” vagy „press” keresőszavakra reagáltak. Azt a 3 cikket, ahol a találatot a címben vagy az absztraktban értem el, és ezek gondos olvasását követően meggyőződtem arról, hogy a cikk fő vagy egyik fő témája éppen ez a kapcsolat volt (Jacobsen – Stenvoll, 2010; Mihelj – van Zoonen – Vis, 2011; Bail, 2012) különválasztottam azoktól, melyek a musz-

¹ A mintaválasztási és kategóriaalkotási módszerek, valamint a besorolás kritériumai részletekbe menően (Tóth 2015a) illetve kivonatolva (Tóth 2015b) megtalálhatóak az említett két tanulmányban; a továbbiakban ezért csak egy nagyon rövid leírásra szorítokozom; az ismétlések elkerülése végett.

² A keresés töredékszavakra is vonatkozott, tehát pl. a „media” keresőszó egyaránt elérhetett találatot az „immediately” és a „mediatization” szót tartalmazó szövegrészekre; az irreleváns találatokat az eredmények összesítését követően manuálisan szűrtem.

limok és a média kapcsolatával csak epizodikusan foglalkoznak. A fennmaradó 30 cikkben elért találatokból kiszűrtem a vizsgálat szempontjából irreleváns találatokat, a fennmaradókból pedig – tágabb szövegkontextusukkal együtt – szövegblokkokat alakítottam ki a következő módszerrel:

Szűrések

- Csak azokat a találatokat tartottam meg, amelyek a cikk eredményeire, az eredmények diszkussziójára, konklúziójára, illetve a kutatás bevezetésére és a kutatást megelőző szakirodalmi áttekintésre mutattak. Ennek megfelelően a találati listából kiszűrtem minden olyan elemet, amely a kutatás módszereire vagy az irodalomjegyzékre mutatott.
- Csak azokat a találatokat tartottam meg, amelyek tágabb kontextusában a média az iszlámmal vagy a muszlimokkal kapcsolatban releváns szerepben áll (tehát kiszekeltam például az olyan találatokat, amelyek általános megállapításokat tartalmaztak a telekommunikációs lefedettség növekedéséről stb.)
- Nem tartottam meg azokat a találatokat sem, ahol a keresőszó olyan szóként, szótöredékként vagy szókapcsolat részeként szerepelt, amely a muszlimok vagy az iszlám médiareprezentációjának szempontjából irreleváns (például az „*immediately*” vagy a „*pressure*” találat, vagy az internetre nem utaló „*web of meanings*”)

Összevonások

- Ahol egy mondatban, vagy tágabb szövegkörnyezetben, de ugyanarra a tárgyra vonatkozóan több különböző találat is szerepelt a megadott keresőszavakra, azokat egyetlen szövegblokkba sűrítettem.
- Ahol egy cikkben belül több szövegblokk utalt egy és ugyanazon tárgyra, eseményre vagy értelmezésre, az azonos bekezdésen belül szereplő különböző említéseket (mint egy gondolati egységhez tartozókat) szintén egyetlen szövegblokkba sűrítettem.

A szűrések és az összevonások után végül összesen 106 tematikus blokk állt rendelkezésünkre. Ezekben a tematikus blokkokban a muszlimok médiareprezentációját egy korábbi tanulmányomban lefektetett struktúra mentén (Tóth – Vass, 2012), a média tiszta és nem-tiszta közvetítő, illetve tartalom- és valóságalkotó szerepére fókuszálva vizsgáltam, ami a reprezentációk azonosításán túl a reprezentáció megalkotásának módját és hatásának volumenét is modellezi.

A vizsgált cikkek szisztematikus áttekintése

A vizsgálat során a 160 cikkből álló mintában 33 olyat találtam, melyek az Iszlámmal, illetve a muszlimokkal kapcsolatos szociológiai vizsgálódásokat mutattak be. Ezek közül 23 kutatás empirikus, 10 pedig elméleti/konceptuális volt. Empirikus kutatásként azonosítottunk minden cikket, amely olyan eredeti eredményeket mutatott be, amelyek megfigyeléseken vagy kísérleteken alapultak, és ezekből 1.) számosított adatokat generáltak és két vagy több változó közti ok-okozati összefüggéseket kerestek 2.) kvalitatív módszerekkel, kritikusan és objektíven elemeztek különböző értékeket, viselkedéseket, érzelmeket vagy hiedelmeket.

Az empirikus és a nem-empirikus cikkeket az összehasonlíthatóság kedvéért külön táblázatban mutatom be. Az elemzés során a geográfiai eloszlásra vonatkozó változókat egységesen kezelem, így a teljes mintában elemzem azt, hogy ezeknek a cikkeknek a megírása melyik országokhoz köthető kutatástámogatási programokból, ösztöndíjakkól, pályázatokból lett finanszírozva, a szerző³ milyen országban található intézményhez kötődik⁴, illetve a kutatás tárgya melyik országra vagy régióra vonatkozik (az empirikus kutatások esetén ezt a „Minta származása” oszlop, a nem-empirikus kutatásoknál pedig a vizsgált elméletek, koncepciók, jelentések, helyzetek stb. szemszögéből releváns országok vagy régiók mutatják). Ez utóbbival egyetemben az empirikus kutatásokat összesen öt metodológiai jellegzetességük alapján elemezzük: 1.) a kutatás típusa, 2.) A kutatás módszerének típusa, 3.) A minta mérete (és ezen belül a mintaegység típusa) 4.) Az adatok újdonsága (korábban meglévő kutatások adataival vagy saját adatfelvétellel dolgozott), 5.) Az adatok származási helye.

A 23 empirikus cikk leginkább survey kutatásokat tartalmazott; 14 teljes mértékben felmérések során gyűjtött adatokon alapult, további 1 esetben a felmérések kiegészültek a helyszínen végzett terepmunkával gyűjtött adatokkal. Egyértelműen ez tehát az empirikus cikkek legnépszerűbb adatgyűjtési módszere, 65%-os részesedéssel, ami egyúttal az adatok forrásának eloszlását is meghatározza. Az emberek mellett a kutatások adatai kisebb részben, 3 esetben különböző szövegforrásokból származnak: sajtóközlemények, hírlapcikkek és televíziós műsorok leiratának (Bail, 2012), a Times of India napilap példányainak (Dhattiwala – Biggs, 2012) és holland miniszteri és parlamenti bizottságok jelentéseinek, jegyzeteinek és leveleinek szövegéből. Ez a szöveges források részarányát 13%-ban fixálja, míg a fennmaradó 87%-ot az emberi válaszadók töltik ki.

Az emberi válaszadók esetén a teljes mintaméret tág határok közt mozgott, a legkisebb minta mindössze 16 főből állt (Ryan et al., 2011) míg a legnagyobb mintában 621 753 személy válaszaival dolgoztak. 1 kutatásban dolgoztak százezres, 1 kutatásban tízezres és 4 kutatásban ezres nagyságrendű mintával. További 4 minta mérete esett 100 és 500 fő közé, de a felmérések legnagyobb részében a megkérdezettek száma 100 alatt volt (5db). Az emberek közvetlen megkérdezésével végzett felmérések mintanagyságának mediánja $N = 300$ volt.

Az adatok elemzése során 12 cikkben kvantitatív, 10 cikkben kvalitatív módszereket használtak, míg egy cikk egyes módszereket alkalmazott. Jellemzően a kvantitatív módszerekkel dolgozó cikkek nagyobb, ezres nagyságrendű mintákat elemeztek; a kvalitatív kutatások közt a legnagyobb minta 444 főből állt. A kutatások nagy része keresztmetszeti adatokkal dolgozott; kisebb arányban (26%), 6 esetben talákoztunk longitudinális vizsgálattal, ebből 4 használt az elemzés során kvantitatív módszereket.

A kvantitatív kutatások ezen felül gyakran, az esetek 50%-ában már meglévő, mások által összeállított adatbázisokból dolgoztak. A kvalitatív kutatások ugyanakkor kivétel nélkül saját gyűjtésen alapultak és ezek túlnyomó többsége kifejezetten az adott kutatás érdekében

³ Ez többszerzős cikkek esetén az első, azonos hozzájárulás explicit megjelölése esetén a levelező szerző intézményére módosul.

⁴ Amennyiben a szerző több intézményi affiliációt is megadott, a különböző országokban lévő intézmények esetében mindkét országot megjelöljük.

Kutatás típusa (longitudinal/cross-sectional)	Kutatás módszere	Minta-méret*	Adat újdonsága**	Adat származási helye	Szerző intézményének országa	Támogatás ***	Cikk
E(felmérés, cs)	kvantitatív	621.753	M	31 (többségében fejlődő ország****)	Egyesült Államok	-	Adamczyk – Hayes 2012
E(felmérés, cs)	kvantitatív	131	S	Hollandia	Hollandia	Hollandia (2)	Doosje – Loseman – van den Bos 2013
E(felmérés, cs)	kvantitatív	6000	M	Pakisztán	Egyesült Államok	Egyesült Államok (2)	Fair – Malhotra – Shapiro 2012
E(felmérés, cs)	kvantitatív	2000 (E.K.) + 7553 (H)	M	Egyesült Királyság, Hollandia	Egyesült Királyság	EU	Güveli – Platt 2011
E(felmérés, cs)	kvantitatív	1184	S	Hollandia	Belgium	-	Phalet – Baysul – Verkuyten 2010
E(felmérés, cs)	kvantitatív	1214	M	Hollandia	Hollandia	-	Savelkout et al. 2011
E(felmérés, l)	kvantitatív	1278 + 13,988	M	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	Scourfield et al. 2012
E(felmérés, cs)	kvantitatív	300	S	Egyesült Államok	Egyesült Államok	Egyesült Államok (2)	Tyler – Schulhofer – Huq 2010
E(felmérés, cs)	kvalitatív	108	S	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	Hampshire – Blell – Simpson 2012
E(felmérés, cs)	kvalitatív	444	S	globális (internet)	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	Mihelj – van Zoonen – Vis 2011
E(felmérés, cs)	kvalitatív	32	S	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	-	Myrthen 2012
E(felmérés, cs)	kvalitatív	31	S(k)	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	Ryan 2011
E(felmérés, cs)	kvalitatív	16	S	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	-	Ryan – Kofman – Aaron 2011
E(felmérés, cs)	kvalitatív	75	S(k)	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	Thomas – Sanderson 2011
E(felmérés + terepmunka, cs)	kvantitatív (f) és kvalitatív (t)	97 (a felmérésnél)	S	Marokkó	Spanyolország + Franciaország	EU, UNESCO, Franciaország, Spanyolország, Chile	Dominguez – Zorondo-Rodríguez – Reyes-García 2010
E(terepmunka, cs)	kvalitatív	nem ismert	S(k)	Egyesült Királyság, Dánia, Pakisztán, Törökország	Egyesült Királyság	-	Charsley – Liversage 2013
E(terepmunka, l)	kvalitatív	nem ismert	S	Spanyolország, Bulgária	Magyarország	ERSTE Foundation, EU, Spanyolország	Deneva 2012
E(terepmunka, l)	kvalitatív	5	S	Egyesült Államok	Egyesült Arab Emírátsok	-	O'Brien 2013
E(terepkísérlet, cs)	kvantitatív	112 kísérlet	S	Egyesült Államok	Egyesült Államok	Egyesült Államok	Ghuman – Ryan 2013
E (vegyes jelentésekből derivált adatok, l)	kvantitatív	pontosan nem ismert	M	Egyesült Államok	Egyesült Államok	-	Disha – Cavendish – King 2011
E (szöveg-elemzés, l)	kvantitatív	1084 sajtóközlemény és 50.407 hírlap-cikk és televíziós hírblokk leírata	S	Egyesült Államok	Egyesült Államok	Egyesült Államok (5)	Bail 2012
E (szöveg-elemzés, l)	kvantitatív	307 db napilap szövege	S	India	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	Dhattiwala – Biggs 2012
E (szöveg-elemzés; interszekcionális policy-elemzés, cs)	kvalitatív	10 jelentés	S	Hollandia	Kanada	-	Korteweg – Triadafilopoulos, 2013

* Alapértelmezés szerint a mintaalkotó tagok emberek, egyéb esetben a számok után zárójelben szerepel a típus.

** (M)eglévő adatok korábbi kutatásokból, illetve (S)aját, a szerzők által gyűjtött adatok. Az S(k) jelölés arra utal, hogy az adatok ugyan saját gyűjtésűek, de eredetileg a szerző egy korábbi kutatásához készültek.

*** Zárójelben szereplő szám jelöli, ha egy országból több különböző támogatást is nyert a kutatás.

**** Namíbia, Moldova, Haiti, Szváziföld, Zambia, Zimbabwe, Ukrajna, Brazzaville, Madagaszkár, Kambodzsa, Kongói Demokratikus Köztársaság, Ruanda, Nepál, Fülöp-szigetek, Libéria, Uganda, Kenya, India, Malawi, Kamerun, Ghána, Mozambik, Benin, Etiópia, Nigéria, Csád, Guinea, Mali, Szenegál, Niger, Azerbajdzsán

1. táblázat Az empirikus kutatások cikkszintű jellemzői

lett lefolytatva: mindössze három alkalommal találkoztunk olyan mintával, melyet a szerző már korábban megjelent tanulmányában, tanulmányaiban is felhasznált. A saját gyűjtésű és a már meglévő adatokkal dolgozó cikkek eloszlása a vizsgált empirikus kutatások közt 87, illetve 13%, láthatóan tehát a vizsgálatok túlnyomó többsége saját adatgyűjtésen alapult.

A 10 nem-empirikus kutatás esetében csak azokkal az objektíven azonosítható jellemzőkkel fogunk foglalkozni, amelyek tekintetében az empirikus kutatásokkal összehasonlíthatóak; így a kutatás tárgya szempontjából releváns országokkal, a szerző intézményének országával és a kutatás finanszírozásával (lásd 2. táblázat).

2. táblázat A nem-empirikus kutatások cikkszintű jellemzői

Cikk	Releváns országok	Szerző intézményének országa	Támogatás
Arfi 2010	Nyugat-Európa	Egyesült Államok	-
Baehr 2013	globális (elsősorban nyugati)	Hong Kong	-
Jacobsen – Stenvoll 2010	Norvégia	Norvégia	-
Kandiyoti 2012	Törökország	Egyesült Királyság	-
Mohamad 2010	Malajzia	Szingapúr	-
Moustafa 2013	Malajzia	Kanada	Egyesült Államok
Rahman 2010	általános	Kanada	-
Vertigans 2010	Egyesült Királyság	Egyesült Királyság	-
Voas – Fleischman 2012	vegyes, főként „Nyugat”	Egyesült Királyság	-
Blad – Koçer 2012	Törökország	Egyesült Államok	-

Megnézve, hogy az empirikus és a nem-empirikus kutatások együttesen milyen régiókból nyertek adatokat, először is láthatjuk, hogy ezek a területek 4 esetet kivéve; 88%-ban ország-szinten konkretizálhatóak (lásd 1. ábra⁵). Mindent egybevetve az adatgyűjtések 42 országot érintettek, a legtöbb kutatás az Egyesült Királyságból (9), az Egyesült Államokból (5), valamint Hollandiából (5) gyűjtött adatokat. Elmondható ezen felül, hogy a kutatások területileg a látszatnál jóval fókuszáltabbak voltak, a területi diverzitás mértékének nagy részét annak a tanulmánynak (Adamczyk – Hayes, 2012) az adatai adják, ami önmagában 31 különböző országból gyűjtött adatokat. Ezt leszámítva a már említett három országon kívül csak további kilencből (Dánia, Norvégia, Spanyolország, Bulgária, Marokkó, Törökország, India, Pakisztán és Malajzia) gyűjtöttek adatokat. Látható, hogy az adatgyűjtés geográfai leginkább olyan fejlett nyugati országokban történt, amelyeket a muszlim bevándorlás, illetve a jelenleg is a területen élő muszlim bevándorlók problémája kiemelten érint.

1. ábra A vizsgált cikkek geográfiai eloszlása a kutatásokhoz használt adatok, források eredete szerint

⁵ Az 1-3. ábra Inoue Keisuke alkalmazásának felhasználásával készült: http://english.freemap.jp/world_paint/world_paint.html

A tanulmányok szerzőinek és támogatásainak hovatartozása hasonló képet mutat. Az intézményi affiliációkat nézve megállapítható, hogy a mintán belül számszerűleg 2 ország, az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság területén található intézményekben összpontosul a muszlimokkal kapcsolatos kutatások 63%-a (US: 24%, UK: 39%) (lásd 2. ábra). Összevetve a teljes, 160 cikkből álló mintán végzett korábbi kutatásaim eredményével, az egyes vallásokra fókuszáló cikkek közül itt a legalacsonyabb az egyesült államokbeli, és a legmagasabb az Egyesült Királyságban kutatók részaránya. Amellett, hogy a nyugati-angolszász kutatói környezet dominanciája minden kategóriában vitathatatlan, a nem-vallásspecifikus fókuszú cikkek 54%-a, a kereszténység-fókuszú cikkeknek pedig 56%-a egyesült államokbeli intézményhez tartozó szerző vezetésével született, az egyesült királyságbeli intézményekhez tartozó szerzők részaránya itt csak 13%, illetve 17% volt (Tóth 2015a, 2015b).

2. ábra A vizsgált cikkek geográfiai eloszlása a kutatások szerzőinek intézményi affiliációja szerint

A vizsgált kutatásokat finanszírozó grantek 61%-a⁶ szintén az Egyesült Államokból és az Egyesült Királyságból származik (lásd 3. ábra). A támogatások eloszlásáról elmondható továbbá, hogy a saját adatfelvétellel operáló empirikus kutatások 71%-ához a kutatóknak sikerült extra külső forrást szerezniük, míg a meglévő adatokat elemző és a nem-empirikus kutatások esetében ez az arány mindössze 25%-os. Az empirikus kutatásoknál is kiemelt volt a kvantitatív elemzések támogatottsága a kvalitatívokhoz képest, a kvantitatív kutatások 20 különböző forrásból tudtak támogatást szerezni, míg a kvalitatív kutatások csak 12-ből⁷; ez a különbség jóval magasabb, mint amit a kvantitatív és a kvalitatív kutatások számaránya (12:10) indokolhatna.

⁶ A 33 tanulmány megírását összesen 28 különböző program finanszírozta, ezek közül 3 EU-s és 1 UNESCO-s forrás, valamint egy magánalapítvány (ERSTE Foundation) támogatása volt olyan, ami nem köthető konkrét országhoz, és így nem szerepel a 3. ábrán. A fennmaradó 23 grant-ből 11 köthető az Egyesült Államokhoz, 6 az Egyesült Királysághoz, 2-2 Hollandiához és Spanyolországhoz, 1-1 pedig Franciaországhoz és Chiléhez.

⁷ Mindkét típushoz beleszámoltuk az 1 db vegyes módszerrel készült cikkhez nyert 5 különböző grant-et is; e nélkül számolva a tisztán kvalitatív kutatások (10) közül csak minden második (5) volt támogatott, míg a 12 tisztán kvantitatív kutatásra még mindig összesen 15 különböző forrásból jutott támogatás.

3. ábra A vizsgált kutatásokhoz biztosított összes támogatás és forrás száma országoként

A muszlim identitás és a média kapcsolatának megjelenítése a cikkekben

A 33 muszlimokra fókuszáló tanulmány kevés kivétellel egyetlen fő problémakört tematizál: a muszlim identitás tágabban vett problémáját és ennek (nyugati kulturális kontextusban értett) integrációs lehetőségeit és kihívásait.⁸ Ezek közül 3 teljes egészében médiával kapcsolatos témát dolgoz fel, a fennmaradó 30 cikkben, a módszertani részben leírt korlátozások alkalmazásával a vizsgált kifejezések a következő eloszlásban és kontextusban mutatkoznak meg.

A homogén muszlim csoportokat vagy környezetet vizsgáló tanulmányok nagy része relatíve „ártalmatlan”, politikamentesek és lokális jelentőségűek: a helyi iszlám szentekben való egyéni hiedelmek szerepét vizsgálják abban, hogy egyes marokkói pásztoroközös-

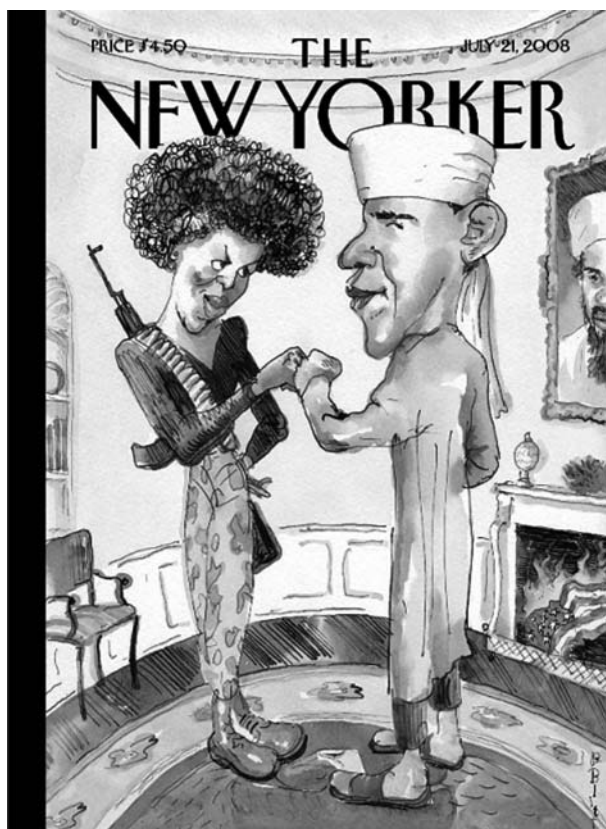
⁸ Megjegyezhető, hogy közülük az egyik teljes mértékben önreflexív, ugyanis a kutatás megvalósítása során fellépő bennfentes-kívülálló hatást és ennek befolyását vizsgálják a kutatási eredményekre olyan esetekben, amikor a muszlim közösségekben kutató szakembert a közösség tagjaival azonos vagy eltérő identitásúként érzékelik (Ryan – Kofman – Aaron, 2011: 49).

ségek hogyan viszonyulnak a természeti erőforrások felhasználásához (Dominguez – Zorondo-Rodríguez – Reyes-García, 2010, 51. o.), korrelátumokat keresnek a vallásos összefüggések látogatására vonatkozóan a hollandiai és egyesült királyságbeli muszlimok között (Güveli – Platt, 2011, 1008. o.), illetve a termékletlenség problémáját vizsgálja a családok kontextusában Nagy-Britanniában élő pakisztáni muszlimokon (Hampshire – Blell – Simpson, 2012, 1045. o.). A média és az iszlám viszonyának megjelenítése ezekben a cikkekben elhanyagolható, láthatóan a témaválasztás miatt nem központi jelentőségű. Mindössze egyszer említik az iszlám „ortodoxabb” formáinak vallási türelmetlenségét a televízióval mint a kulturális globalizáció ágensével szemben (Dominguez et al., 2010, 354. o.). Ez, ahogyan később látni fogjuk, elég egyedi tartalmi elem abból a szempontból, hogy itt a média van áldozati szerepben.

Más kutatókat az érdekelt, hogy muszlim kulturális környezetben élő különböző – iszlám, keresztény, buddhista vagy zsidó – vallású emberek vallási identitása hogyan befolyásolja a házasságon kívüli szexuális kapcsolatok valószínűségét. Az ilyen kapcsolatokra vonatkozó eredmények azt mutatják, hogy a házas hinduk és muszlimok kevésbé valószínűbb, hogy jelentik a házasság előtti szexuális kapcsolatot, mint a zsidók vagy a keresztények, és (a buddhistákat kivéve) kevésbé gyakran számolnak be házasságon kívüli szexuális kapcsolatról (Adamczyk – Hayes, 2012). Szélesebb társadalomközi problémákat a homogén muszlim csoportokra fókuszáló tanulmányok közt csak Denevánál láthattunk. A szerző a Bulgáriából Spanyolországba egészségügyi megfontolásoktól motiváltan bevándorló idős muszlimokra fókuszál, és a bevándorlás következtében újraformálódó családi kapcsolatokat vizsgálja. Ez a fajta bevándorlás a szerző szerint a gender- és generációk közötti egyenlőtlenségek új formáihoz vezet, aminek belső (a családtagokat elválasztó térbeli távolság változásai) és külső (az állami fenntartású egészségügyi rendszerből történő kizárás vagy részvételi korlátozottság) okai egyaránt vannak (Deneva, 2012, 105. o.).

A nyugati és a muszlim kultúra, vagy a nyugati és a muszlim kultúrára jellemző egyes elemek relációjának megközelítése a vizsgált tanulmányokban erősen konfliktus-centrikus, elsősorban a konfliktusok kialakulására, deskripciójára, explanációjára és eliminálási lehetőségeire koncentrál. A mintából nyerhető kép abból a szempontból kiegyensúlyozott, hogy az integrációt nem csak, mint a nyugati kultúrába történő integrációt, hanem mint iszlamizálást is megismerhetjük. Előbbi esetben a témák elsősorban európai kontextusban jelennek meg.

Megfigyelhető, hogy az egyes konkrét európai országokban élő muszlimokra fókuszáló kutatások empiriavezéreltek, míg az általánosabb, a teljes nyugat-európai kontextusban gondolkodó tanulmányok teoretikailag érzékenyebbek – bár itt is találunk empirikus kutatásokat, sőt, azok a tanulmányok, ahol nem tesznek különbséget „európai” és „nyugati” között, mind empirikus kutatáson alapuló mintákkal dolgoztak. A leginkább generális problémafelvetés itt a homoszexuális muszlimok identitását teoretizálja. A szerző úgy gondolja, hogy a homoszexuális muszlimok a nyugati és a keleti kultúrák metszéspontjában pozícionálhatóak. Ebből pedig azt a következtetést vonja le, hogy létezésük megkérdőjelezi a nyugati és a keleti kultúrák, mint egymással ellentétes és egymást kizáró formációk szembeállítását (Rahman, 2010, 944. o.). Egy ilyen formális szembeállítás során kerül említésre az az eset is a cikkben, amikor a *New Yorker* magazin a 2008 július 21-ei (az elnökválasztási kampányidőszak alatti) példányainak címlapfotójaként egy olyan szatirikus alkotást hozott le, amely Barack és Michelle Obamát muszlimokként ábrázolta:

1. kép. Barack és Michelle Obama képe a New Yorker 2008. júl. 21-ei címlapján⁹

A kép érdekessége, és Rahman is ezt emeli ki (2010, 944-945. o.), hogy az ábrázolás sajátosságai okán a „muszlim” és az „amerikai” egymást szimbolikusan kizáróként van ábrázolva, amely szembenállást a kandallóban égő amerikai zászló reprezentálja. Más elemek (az automata gépkarabély és a töltényheveder Michelle-en, egybevéve a kandalló fölé kikapasztott Oszama bin Laden-képpel) szintén alkalmasak a muszlimok agresszív Amerika-ellenességének sztereotipizálására.

Rahman keretállítása ugyanakkor a homoszexualitást, mint tulajdonságot identitás-mediálóként veszi számításba, ami a „keletit” és a „nyugatit” (s így a muszlimot és az amerikaiakat) egymástól nem eltávolítja, hanem közelebb hozza. Érdeemes lehet ugyanakkor megkérdezni, hogy ha a muszlim identitásnak nyilvánvalóan nem lényegi alkotóeleme a homoszexualitás (mint ahogyan nem az a fegyveres agresszió és a bin Laden-tisztelet sem), az Egyesült Államok pedig, legalábbis intézményi szinten bizonyosan, toleráns és befogadó a homoszexualitással szemben, akkor egy homoszexuális muszlim egy nem-homoszexuális muszlimhoz képest nem épp egy olyan pozitív diszkriminációt élvez-e az ilyen mediáció

⁹ Forrás: <http://www.buzzfeed.com/buth/the-new-yorkers-obama-cover> (letöltve 2015.08.24)

során, ami áttételesen a muszlim identitást veszélyezteti – tehát valójában asszimilációs, és nem integrációs eseményről kell-e beszélnünk?

Ezt a problémát a másik két generális megközelítés sem tudta igazán megkerülni. Amikor Arfi (2010, 236. o.) az Euro-Islám megvalósítási lehetőségeit vizsgálta (vagyis annak kérdését, hogy milyen lehetőségei vannak az iszlámnak európai környezetben), arra jutott, hogy ehhez elsősorban a derridai tárgyalás (*négociation*) keretében – melynek alap-tétele, cf. Wittgenstein, hogy a tárgyalhatatlan dolgokat is minden esetben meg kell tárgyalni – kell az „identitás” és a „másik” fogalmait dekonstruálni, vagyis a jelenlegi identitáshatárokat és –alkotókat valamely társadalmi kompromisszumban újraírni. A médiát és a muszlimok médiareprezentációját Arfi ennek inkább előmozdítójaként mutatja be. Egyfelől a média szerepére nézve felveti, hogy a muszlimok közéleti és politikai részvételét, annak módját és formáját, szintjeit és céljait, továbbá egyéb, például oktatási vagy vallási kérdéshez való hozzáállásukat erősen alakítja, befolyásolja az, hogy a muszlimokból milyen érzéseket vált ki az, ahogyan a hírműsorokban lefestik őket. Másfelől pedig a média szerepéből azt emeli ki, hogy az sokszor hozzájárul egy olyan diszkurzív valóság kialakításához, melyben a muszlimok westernizálásával és europaizálásával elképzelt európai integrációjával szembeni alternatívaként, illetve arra gyógymódként a „tisza”, „autentikus” Iszlámot és az ennek megfelelő muszlim identitást helyezik előtérbe (2010, 237-238. o.). Ennek a racionáléja nyilvánvalóan az európai és a muszlim kultúrákban kialakuló identitások és értékek közti szélsőséges, erőszakos összeütközések lehetőségének olyasféle mérséklése, ami nem jár egyik vagy másik csoport önidentitásának feladásával (sőt, ahogy láthattuk éppen ellenkezőleg; az Iszlámon belüli nem-autentikus, heterodox elemek kipurgálását, ezeknek a gyakorlatba történő átültetésének megakadályozását célozza).

A muszlim identitásnak vannak ugyanakkor, ha praktikusán sok esetben nem is, de doktrinálisan, az idea szintjén mindenképp olyan tárgyalhatatlan alkotóelemei, amelyek teljesen autentikusak és mégis ütköznek az európai értékekkel. Ahogyan például az európai identitásnak is tárgyalhatatlan alkotóeleme egy normatív erejű és mértékű multikulturalizmus, úgy például a muszlim identitásnak is vannak ilyen axiomatikus (esetenként és hatásaira nézve inkább multikulturalizmus-ellenes) elemei. Most csak a legkevésbé szubtilis, fizikai alkotók közül egyet felvetve; jó példa erre a női test elfátyolozásának kérdése, ahol bár a fátyolozás mértéke tág határokon belül változhat az Iszlámban, a fátyolozás ténye és szükségessége nem tárgyalható. Ennek ellenére egyes európai társadalmak demokrácia- és multikulturalizmus-felfogása, illetve ezek hatása a jogi szabályozásra és az egyéni értékekre olyan intézményi és egyéni nyomásgyakorláshoz vezetnek, melyek gyakran kényszerítenek muszlim nőket olyan helyzetbe, hogy identitásuk e megnyilvánulását újratárgyalják. Baehr és Gordon, akik a muszlim nők teljes testfátyolozására adott francia és egyesült államokbeli reakciókat és azok utóhatásait hasonlították össze, például arra az eredményre jutottak, hogy a francia szabályozás szigorúsága és a testfátyol száműzése a társadalmi nyilvánosságból azért következett be, mert Franciaországban az állam inkább azt tartja demokratikus feladatának, hogy az egyenlőség eszméjét kiterjessze a társadalmi szférára. Ehhez képest az Egyesült Államok demokrácia-felfogásában az egyéni szabadságon s a személyes vallási preferenciákon van nagyobb hangsúly, amiért is ott megengedőbbek a vallási jelképek és identitás-meghatározók nyilvános szerepeltetésével kapcsolatban (2013, 249. o.). A szerzőpáros a média szerepét ezekben az eseményekben egyértelműen negatívan mutatja be. Hangsúlyozzák, hogy a populáris sajtó Franciaország-

ban jelentős hatást gyakorolt a burka politikai szintű szabályozására (249. o.) és a róla szóló viták is – mint általában Európában – nagymértékben ezeken a felületeken zajlottak (252. o.). Ezek a felületek a tanulmány számos pontján különféle közéleti szereplők burkaviselet-elleni nyilvános állásfoglalásainak, verbális támadásainak hordozójaként kerültek szóba (254, 259, 262. o.), valamint annak magyarázataként, hogy az Információs Bizottság előtt a burkaviselet ellen tanúskodó közgondolkodók, elméletalkotók sok esetben maguk is rendszeresen cikkeztek ilyen lapokban. A digitális média szerepe ebben a kontextusban a burkaellenes tartalmak internetes terjesztése volt (276. o.).

Láthatóan tehát európai környezetben a muszlim identitás egyes, például az öltözködéshez kapcsolódó, teljesen legitim és önazonos elemeinek újratárgyalása is felmerülhet társadalmi igényként, ezt az igényt pedig a média népszerűsítheti és felerősítheti. Az újratárgyalás elmulasztásának, az elvárt következtetések le nem vonásának következményeként pedig a muszlim nőket hátrányos megkülönböztetések érheti a mindennapi életben. Ghumman és Ryan egy terepkísérlettel szimulálta a munkafelvételi folyamatok során a hijabot¹⁰ hordó és nem hordó muszlim női munkavállalókat érő diszkriminatív hatásokat, és megállapították, hogy a hijabot viselő nőket több szinten is érte diszkrimináció (2013, 671. o.), minek hatására kimondható, hogy a való életben nehezebben tudnának elhelyezkedni. Ebben a cikkben a média az arabok (egy etnikai) és a muszlimok (egy vallási kategória) összehasonlásának egyik felelőseként tűnt fel, és megemlíti, hogy emiatt az arabok is az eredetileg muszlimokat célzó retorziók és megkülönböztetések célpontjai lehetnek (2013, 693. o.).

A muszlim identitás egyes elemei és a befogadó társadalom értékei közti konfliktust ugyanakkor hiba lenne úgy tekinteni, mint aminek a muszlimok minden esetben passzív és ártatlan elszenvedői. Arra is láthattunk ugyanis példát, hogy a muszlim identitás egyes elemeit a bevándorlók stratégikusan, különböző előnyök megszerzésére használják fel a befogadó országokban. A poligámiával, mint az iszlámhoz köthető patriarchális hagyományokkal kapcsolatban láthattuk, hogy néhány vizsgált migráns csoportnál (pakisztáni muszlimok az Egyesült Királyságban, illetve török bevándorlók Dániában) a többnejűség a bevándorlók számára releváns jogi és kapcsolathálózati előnyök megszerzésének eszközévé válik, mert a házastársak bevándorlásának és letelepedésének jogi helyzete lényegesen kedvezőbb az egyedülállókénál. A törvényhozói szándék ugyanakkor ezeket az előnyöket és könnyítéseket eredetileg az európai jogrendnek megfelelő monogám kapcsolatok kontextusában kívánta biztosítani, a hagyományokra való hivatkozással, színlelt házasságokkal ugyanakkor a kedvezményezettek köre jelentősen kibővíthető (Charsley – Liversage, 2013). Ezekkel a színlelt házasságokkal ráadásul hatékonyabban lehet előnyökhöz jutni, mint az átlagos „zöldkártya-házasságok” esetében; a többnejűségre való hivatkozással ugyanis egy férfi több színlelt házassággal több nőnek is megpróbálhatja megkönnyíteni a bevándorlást Nyugat-Európába. A média szerepe ebben a konfliktusban szintén a muszlimokkal szembeni ellenérzésekhez, illetve a konfliktusokról történő tudósításokhoz kapcsolódik. Mind brit, mind pedig dán környezetben az volt a médiahatásokkal kapcsolatban kiemelve, hogy a hírlapok a poligámiával szembeni ellenérzésekről és jogi következmé-

¹ Tehát a burkával ellentétben nem a teljes testet, hanem csak a fejet, a vállakat és a mellkas felső részét fedő, emellett az arcot, a homlokot és a szemeket szabadon hagyó ruhadarabot.

nyekről tudósítóként tematizáltak, illetve a jelenséget a nők kihasználásaként és a szociális ellátórendszerre csalással kirótt többletteherként mutatták be. (2013, 65, 74-75. o.).

Számunkra tehát úgy tűnik, hogy teoretikai szinten sem előremutató egy integrációs diskurzusban kulcsfontosságú vallási identitás-elemek újratárgyalásának szükségességét felvetni: ha nem ismerjük el, hogy az integrálandó, akár személyes, akár csoportszintű identitásoknak lehetnek fix és megváltoztathatatlan elemei, melyek feladása vagy átalakítása nem várható el a másik féltől, akkor észrevétlenül vagy tudatosan, de átcsúszunk az asszimilációs diskurzusokba. Ez nem azt jelenti, hogy akár a muszlimok európai integrációja, akár az asszimilációja ne lenne fontos témája a kortárs társadalomkutatásoknak. Mindössze annyit fűznénk hozzá a témához, hogy egy valódi európai integrációs politika nem nélkülözheti azoknak az integrációs kockázatoknak a felmérését és analizálását, melyeket az ilyen, megváltoztathatatlanoként posztulált identitáselemek jelenthetnek a társadalmi stabilitásra, és alternatívaként lenne ésszerű tekintenie az elzárkózás, valamint – ha a bevándorlás előnyösnek tartott gazdasági és kulturális hatásairól nem kíván lemondani – az asszimiláció politikájára is. Ezek a kérdések a jelenleg (2015 augusztus) az arab világ több pontján zajló, az Iszlám Állam terrorszervezet iraki és szíriai támadásainak, valamint a térségben folyó harcoknak köszönhetően Európa felé meginduló menekültáradat fogadása és jövője szempontjából különösen relevánsak.

Az asszimiláció versus integráció problémája a vizsgált cikkekben nem csak a generális megközelítéseket dominálja, hanem egy lényeges részét alkotja a konkrét nyugat-európai országokban élő muszlimokra fókuszáló kutatásoknak is. Ezek elsősorban az egyesült királyságbeli, és a holland kontextusokra koncentrálnak. Thomas és Sanderson (2011) azt vizsgálta, hogy hogyan értik meg a muszlim fiatalok saját identitásukat, és ez hogyan függ össze a nemzeti identitásuk megértésével az Egyesült Királyságban. A cikkből megtudhatjuk, hogy a 9/11-es eseményeket követően a muszlimok jelentős médiafigyelmet kaptak Angliában, a fiatal muszlimok identitása és értékei pedig rendszeresen terítéken voltak a médiában (2011, 1-2. o.), ami nyomást gyakorolt rájuk azért, hogy kimutassák Anglia iránti lojalitásukat és engedelmességüket, és amit a különböző műsorokban, sajtótermékekben és más felületeken folyamatosan megkérdőjeleztek (7-8. o.). Itt is találkozhatunk a média konfliktuseszkaláló szerepével, amikor is a szerzők az iszlamofóbia gerjesztőjeként hivatkoznak rá, valamint amikor azt kifogásolják, hogy nyíltan előítéletes a muszlimokkal szemben (12. o.), továbbá nem tesz megkülönböztetést az egyes muszlim csoportok, közösségek közt (14. o.).

Egy másik, az asszimilációs politikát vizsgáló cikkben Korteweg és Triadafilopoulos érdekes eredményekre jutott, amikor megnézték, hogy a holland kormány társadalmi és gazdasági integrációt előmozdító egyes programjai hogyan hatottak a nem-nyugati országokból Hollandiába bevándorló, etnikai kisebbségekhez tartozó nőkre (akiknek ezeket a programokat eredetileg szánták). Azt tudták megmutatni, hogy e programok parlamenti vitája során a problémákról kialakult diskurzus a megcélzott tágabb csoportot egy szűkebben definiált, muszlim nőkből álló csoportként keretezte, és mivel arra bátorították ezeket a nőket, hogy vallási gyakorlataik elhagyásával kerekedjenek felül az etnikai megkülönböztetéseken és a gender-egyenlőtlenség problémáján, az alkalmazott irányelvek végül asszimilacionizmusba fordultak (2013, 109. o.). A média itt az integrációs politikát előmozdító szerepben tűnik fel, amikor Paul Scheffer 2000. január 29-én, a NRC Handelsbladban publikált *Het multiculturele drama* című cikkéről¹¹ megemlíti, hogy az nagyban hozzájárult

a holland identitás etnicizálásához, és az integráció mint kívánatos cél meghatározásához a bevándorlóknál (2013, 113. o.).

Kérdés marad ugyanakkor, hogy a muszlimok hogyan reagálnak az integrációs és az integrációsként beállított asszimilációs hatásokra, ha az meglévő identitásuk vagy identitás-elemeik módosításával jár. Ahogyan a bevezetőben is említettük, az egyik ilyen lehetséges válasz a vallási radikalizálódás, és egyes mérések szerint a nyugati országokban letelepedő muszlim fiatalok körében a strukturális integráció nem csökkenti szükségszerűen a vallásosság mértékét, sőt az esetleges ellenséges hozzáállás a befogadó nép részéről növelheti is a vallásosságot. Ez a vallásosság azonban már nem feltétlenül egyezik meg a korábbi generáció vallásosságával; néhányan a bevándorlók gyermekei közül ugyanis egy olyan „valódi” iszlámot akarnak követni, ami meg van tisztítva a kultúraspecifikus gyakorlatoktól (Voas – Fleischmann, 2012, 525. o.). A fiatalok felől érkező iniciatíva példáját mutatja be O’Brien is egy 3 és fél éven át zajló etnográfiai terepmunka eredményein keresztül, miszerint az amerikai muszlim fiatalok képesek kezelni a szekuláris hiphop zene és a vallási lelkület találkozása során keletkező feszültségeket, és a vallási és szekuláris elemeket egyaránt integrálni saját személyiségükben (2013, 99. o.).

A befogadók és a bevándorlók közti kulturális különbségek más esetekben ugyanakkor mérsékelt és radikális politikai cselekvésekhez is vezethetnek a bevándorlók részéről, gyakran szoros kapcsolatban a vallási identitással és a személyes biztonságérzettel. Ennek kutatása láthatóan kurrens és – a muszlim migráció által fokozottan érintett társadalmakban – kiemelt jelentőségű téma. Az identitás, a hit és a vallásgyakorlás változásának mérése során Phalet, Baysu és Verkuyten (2010) azt a kérdést tette fel, hogy a Hollandiában élő marokkói és törökországi muszlimok csoportjai mikor és milyen célok érdekében hajlandóak kollektíve fellépni érdekeik érvényesítésére politikai színtereken. Az eredmények pedig azt mutatták, hogy a muszlimok általában kifejezték akarataikat mind normatív, mind nem-normatív politikai cselekvésre olyan esetekben, amikor a cselekvés tétje vallási vagy etnikai volt, illetve fölérendelt csoportcélokat kellett megvalósítani (2010, 759. o.). Ebben a kontextusban is említésre kerül a muszlimok fokozott médiakitettsége a 2001-es terrortámadásokat követően (761. o.), ugyanakkor az is szerepel, hogy a ’80-as évektől kezdve a főbb migráns kisebbségek számára közpénzből biztosítottak saját médiafelületet.(760. o.) A vallási identitás veszélyeztetésére adott radikálisabb politikai fellépést más országokban is hasonlóan alakulhat, figyelembe véve, hogy egy angliai és walesi mintán a vallási értékek átadását 3 generáció távlatában vizsgáló kutatás arra az eredményre jutott, hogy a keresztény, a muszlim, a nem-muszlim vallásos és a vallástalan csoportok közül a muszlimban volt a legerősebb a vallási értékek intergenerációs átadása (Scourfield et al., 2012, 91. o.). Itt a normatív és a nem-normatív politikai cselekvés közti különbségtétel arra a radikalizálódásra mutat, amivel, szintén Hollandiában élő muszlimok kapcsán Doosje, Loseman és van den Bos (2013) is foglalkozott. Szerintük a személyes bizonytalanságérzet, a vélt vagy valós igazságtalanságok észlelete és a csoport fenyegetettsége mind olyan faktorok, melyek a radikalizálódás felé mozdítja muszlim migránsok csoportját. Ez a radikalizálódás pedig, írják, náluk olyan konkrétumokban érhető tetten, mint a muszlimok felsőbbrendűségének és a holland hatóságok illegitimitásának hiedelme, valamint a másoktól való távolságtartás és a társadalomtól való eloldottság érzete (2013, 586. o.).

¹¹ Ebben Schaffer a multikulturalizmusról mint kozmopolita illúzióról beszél, és az integráció szükségességét indokolja azzal, hogy a tolerancia kultúrája elérte végső határait.

A muszlimok radikalizálódása mindezek alapján egy olyan komplex, és a befogadó társadalmakra nézve legalábbis stabilitási kockázatot magában hordozó jelenség, melynek a migránsok és a befogadó társadalom perspektívájából vett szimultán elemzésére van szükség. A többségi társadalom részéről egyfelől fennáll az „etnikai verseny”, speciális formájában az „etnikai veszély” észleletére adott agresszív reakciók lehetősége; ilyenkor ezek megelőzési lehetőségeinek felderítése a problematizálás célja. Ezek a veszélyek többségében szintén nyugati kontextusban kerültek tematizálásra, az egyetlen kivétel az indiai nacionalisták és a muszlimok közti összecsapások politikai logikájának elemzése jelentette.

Indiában a 2002-es gujarati zavargásokban közel 2000 muszlimot mészároltak le. A mészárlások politikai logikája abban volt megmutatható, hogy az erőszakos cselekedetek ritkábbak voltak azokon a területeken, ahol a szélsőségen nacionalista Bharatiya Janata párt gyenge volt, viszont még ritkábbak ott, ahol a párt erős támogatottságra talált a lakosság körében. Ennek oka, hogy az erőszakos cselekedetek nem a szélsőséges nacionalista ideológiához, hanem a politikai versengéshez voltak köthetőek, és az erőszak ott volt a legnagyobb mértékű, ahol a pártnak erős politikai ellenfelei voltak. A politikai logikák érvényesülését az is megerősíti, hogy a Baharatiya Janata az erőszaktól leginkább sújtott kerületekben tudott a következő választásra eddigi eredményeihez képest a legjobban megerősödni. Noha ez a konfliktus nem kizárólag a migráns muszlimokra irányult (Gujaratban a XI. sz. óta állandó az iszlám jelenléte), mind a muszlim bevándorlásnak való kitettség, mind a munkanélküliség jelenléte növelte a hindu nacionalisták és a muszlim lakosság közti feszültségeket, és az ilyen kerületekben több volt az erőszakos cselekmény a pogrom idején (Dhattiwala – Biggs, 2012, 483. o.). A különféle sajtótermékek szerepét az események médialefedése szempontjából nézve a cikkben annak két fő funkciójukra hívták fel a figyelmet.

Egyfelől arra, hogy a különböző lapokban megjelent tudósítások különböző pontossággal ábrázolták az eseményeket. Míg az angol nyelven megjelenő Times of Indiának kiterjedt tudósítói hálózata volt Gujarat tartományban, a rendőrségi jelentéseket összevetette a kórházi halálzási adatokkal és nem közölt ellenőrizetlen szóbeszédet (492. o.) – tehát a minőségi újságírásnak mind a technikai, mind pedig az etikai feltételei megvoltak – , addig más angol nyelvű lapok jelentései pontatlanok voltak (491. o.), illetve a helyi, nemzeti nyelven megjelenő lapok eseményeket gyűjtő hangvételű főcímekben kommunikálták (486. o.). Másfelől kiemelték az események torzítását a kormányzati kommunikációban. A kormányzó Baharatiya Janata párt az eseményekről kiadott hivatalos tájékoztatójában a vonattüzet „előre kitervelt terrorista támadásnak” minősítette (később kiderült, hogy ez nem felelt meg a valóságnak), az azt követő muszlimok elleni erőszakhullámot pedig spontánnak próbálta beállítani (holott az erőszak eszkalálódása összehangolt szervezőmunka eredménye volt). (486. o.)

Visszatérve az európai színtérre, a hollandiai muszlimellenes attitűdöket egy tanulmányban azzal magyarázzák, hogy az etnikai verseny észlelete közvetlenül befolyásolja a muszlimellenes attitűdöket, viszont az etnikai kisebbségekhez tartozó munkatársakkal való kapcsolatok csökkentik az egyéni szintre visszavezethető negatív attitűdöket (Savelkoul, et al. 2011, 741. o.). A speciálisan az „etnikai veszélyre” adott reakciók ugyanakkor a 2001. szeptember 11-ei new yorki és a 2005. július 7-ei londoni öngyilkos támadássorozatok után nem csak radikalizálódtak és felerősödtek, de mennyiségükben is megnöttek. Disha, Cavendish és King legalábbis erre jutott, amikor az arabok és muszlimok ellen

elkövetett gyűlölet-bűncselekményeket vizsgálta 2001. szeptember 11-e előtt és azt követően. Ennek következtében egyfelől megnőtt a muszlim migránsokon lévő társadalmi nyomás a nyugati értékek felvételére, másrészt a muszlimok terroristaként történő előzetes megítélése és stigmatizálása (2011, 21. o.). A média ebben a cikkben egyaránt feltűnt a muszlimok elleni erőszakot előmozdító (41-42. o.) és kezelő szerepben is. Utóbbinál olyan arab jogvédő szervezetek weboldalainak kontextusában, ahol lehetőség van a már elkövetett erőszak bejelentésére (32. o.). Különösen jelentős probléma ez a „terrorizmus elleni harc” politikai retorikájának kontextusában, ahol a terrorellenes harc, mint a saját civilizáció védelme sokat köszönhetett Huntington civilizációs összecsapás-víziójának, amit az Egyesült Államokban a főáramú média szinte automatikusan és egyhangúan felhasznált a 9/11-es események magyarázatára (Vertigans, 2010, 27. o.). Ez a kapcsolódás Vertigans szerint nem segíti a mögöttes folyamatok megértését, és inkább Norbert Elias „civilizálás” és „decivilizálás” fogalmainak alkalmazását ajánlja; jelenleg ugyanis a civilizációs összecsapás-vízió hatására a népesség többsége hajlandó lenne elfogadni muszlimokra kivetett korlátozó intézkedéseket annak érdekében, hogy megóvják saját biztonságukat (26. o.).

A londoni robbantásokat követően az Egyesült Királyságban, hasonlóan a holland példához, szélesebb körben kezdtek megfogalmazódni vélemények a multikulturalizmus bukásáról. Ennek hatására az országban élő muszlimokkal szemben a bizalmatlanság mind intézményi, mind pedig állampolgári szinten megnőtt. Így a fiatal bevándorlóknak egy olyan környezetben kellett újratárgyalni és megtartani saját identitásukat, melyben ők nemzetbiztonsági kockázatként lettek érzékelve, és fokozott nyomás alatt vannak tartva jelenleg is annak érdekében, hogy az „alapvető brit értékekkel” azonosuljanak (Mythen, 2012, 393. o.).

Ebből az a média is bőven kiveszi a részét, amely egyfajta „kulturharcot” robbantott ki a brit és az iszlám értékek közt a fátyolviselés tiltása kapcsán kialakuló vitában (397-398. o.) és a „házon belüli terrorizmus” témájának folyamatos szinten tartásával (395. o.). A negatív muszlim képek elfogult sugárzásával, az iszlám hitet sértő megnyilvánulásokkal, a muszlimok társadalmi problémaként történő beállítással a brit média a szerző által kiemelt elemek alapján jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a „brit muszlim” identitás két eleme egymást kizáró módon szembekerüljön (398, 405. o.). Jelzésértékű például ebből a szempontból, hogy brit hírmagazinokban a „brit muszlim” (british muslim) szóösszetétel leggyakrabban a ‘terrorist’, ‘Islamist’, ‘suicide bomber’ és ‘militant’ kifejezés társaságában fordult elő (409. o.). Az ilyen és efféle negatív reprezentációk érthető módon ellenérzést szülnek a bevándorlók közt, technikájuk pedig erősen hasonlít arra az episztemológiai médiaerőszakra, amikor hiteles adatokra, például rendőrségi vagy kormányzati statisztikákra hivatkozva promotálnak kollektíve negatív muszlim-képeket a médiában. Mindkét módszer különböző – észbeli, illetve nyelvi – szabályszerűségekre építve a muszlimoknak egy olyan mítoszt alakítja ki, melyre a kritikai reagálás kifejezetten nehéz, s az így bemutatott negatív muszlim-képek gyorsan beépülnek a közvélekedésbe (Sola-Morales, 2013, 40 o.).

A muszlim nők, ahogyan Ryan (2011) írja, a fenti típusba tartozó, a médiareprezentációk gerjesztette megbélyegzésnek „normalitásuk” hangsúlyozásával próbálnak ellenállni. Ők speciális helyzetben vannak, ugyanis míg a „terrorista”-sztereotipizálás inkább a muszlim férfiakat érinti, addig a muszlim nőket a nyugati médiában előszeretettel állítják be a hagyományos patriarchális rendszer passzív áldozataiként és olyan kulturális kívülállókként, akik nem hajlandóak beilleszkedni a brit társadalomba (Ryan, 2011, 2 o.).

A média és a digitális „prosumer” tartalomalkotás is színtere ennek a stigmatizáló-normalitáskereső párharcnak, ahol a reaktív és a proaktív viselkedés egyaránt foglalkoztatja a kutatókat. Ilyen például a „Fitna” című iszlámellenes rövidfilmre adott Youtube-videoválaszok vizsgálata (Mihelj – van Zoonen – Vis, 2011, 613. o.), valamint az a tartalomelemzés, minek során Bail több, mint 50 ezer, civil szervezetek muszlimokról szóló sajtóközleményeit tartalmazó újságcikkben és televíziós anyagban vizsgálta azt, hogy a muszlimokat milyen diskurzusokban szerepeltetik. A legtöbb ilyen diskurzus az eredmények szerint pozitív volt, azonban a médiát marginális nem-muszlim szervezetek muszlimellenes megszólalásai dominálták, míg a muszlim szervezetek saját üzenetei relatíve alig kaptak médiafigyelmet (2012, 855. o.).

A főáramú média másik muszlim-képe a muszlim nő, mint tipikus női áldozat, és a külföldi prostituáltakhoz hasonlóan mind a politikában, mind a médiában gyakran szereplői különböző viktimizációs diskurzusoknak (Jacobsen – Stenvoll, 2010, 270. o.). A muszlim tartalomalkotásnak és a muszlim én-kép saját bemutatásának tehát, úgy látszik, jobb esélyei vannak az alternatív csatornákon, ugyanakkor nagy szükség lenne arra, hogy a muszlim migránsok egyértelműen kifejezhessék magukat a társadalmi és politikai nyilvánosságban. Mind nyugati országokon belül, mind azon kívül végzett kutatások is alátámasztják ugyanis, hogy a muszlimok egyéni és csoport-specifikus jellemzők alapján eltérő mértékben, nem pedig egységesen, mint muszlimok támogatják a társadalmi stabilitást veszélyeztető tevékenységeket vagy azok elhárítását. Egy pakisztáni közvélemény-kutatás a civilekre irányuló nem-állami erőszakkal kapcsolatban kimutatta, hogy sem a vallásgyakorlás, sem a politikai iszlám támogatása nem függ össze militáns csoportok támogatásával, ugyanakkor azok a pakisztániak, akik a jihádot nem csak belső, hanem olyan külső szent háborúnak is tartják, amelyet az egyes egyének is vívhatnak, támogatóbbak az erőszakos csoportokkal, mint azok, akik szerint a jihád egy belső lelki-morális küzdelem (Fair – Malhotra – Shapiro, 2012, 688. o.). Az Egyesült Államokban élő muszlim közösség tagjai pedig önként együttműködnek a rendőrséggel a terrorizmus elleni harcban, ráadásul nem utilitarista indokok alapján (vagyis mert az ebből származó hasznukat nagyobbak ítélnék, mint azt a kárt, ami emiatt vagy ennek hiányában őket érheti), hanem normatív hozzáállásuk miatt, a rendőrséget ugyanis ott legitim hatóságnak tartják (Tyler – Schulhofer – Huq, 2010, 365. o.).

Az integráció mint iszlamizálás bemutatásával a mintául vett tanulmányok kisebb, de nem elhanyagolható része foglalkozik, nem-nyugati, maláj és török kontextusban. A szintén konfliktus-fókuszú megközelítések az iszlám politikai szerepvállalásával és a vallási-szekuláris ellentétekkel foglalkozik. Blad és Koçer a politikai iszlám szerepét az állam legitimitásának egy lehetséges biztosítékaként vizsgálja. A szerzőpáros itt amellet érvel, hogy az állampolgárok várakozásai nem felelnek meg az állam szabályozó és szociális gondoskodó szerepe gyengülésének, amit a neoliberális gazdaságpolitika alkalmazásának következménye. Ekképp, a neoliberális gazdasági és szociális destabilizáció ellensúlyozására az állam kénytelen a gazdasági protekcionizmuson túlmutató, kulturális legitimitációs stratégiákat alkalmazni annak érdekében, hogy elfogadtassa magát polgáraival (2012, 36. o.). Az „iszlamizálás” eredője tehát nem egy érték alapú meggyőződés, hanem stratégikus politikai tervezés, amit Kandiyoti eredményei is alátámasztanak: ő azt mutatta ki, hogy a török gazdaságban és társadalomban a 80-as évektől kezdve a „szekuláris” és az „iszlám” terminusok

üres jelölővé váltak, s ezeket a különböző szereplők politikailag manipulatív címkeként használták saját érdekeik és ágendáik előmozdítására (2012, 513. o.).

Az iszlám és a liberalizmus/szekularizáció konfliktusa tehát a török kontextusban inkább politikai problémaként jelentkezik, a maláj állam esetében ugyanakkor inkább az iszlamizálás jogi oldala tartott számot érdeklődésre. Moustafa deskripciója arra kérdésre ad választ, hogy mikor és hogyan alakult ki – intézményi tervezés és politikai ágendák hatására – az iszlám törvénykezés és a liberális, a kollektív és az egyéni jogok; illetve a vallási és a szekuláris egymást kizáró, bináris párosítása az országban (2013, 771. o.). Ennek egy speciális esete a családjogi törvények és a sharia összekapcsolódása a maláj törvénykezésben, mely Mohamad szerint (2010, 360. o.) a család kohéziójára nézve hátrányos, ugyanakkor sikeresen tartja fenn egy egységes, kollektív muszlim-maláj többség képét az országban.

Az iszlamizálást vizsgáló cikkek kontextusában a hangsúly a média és az állam közti konfliktusokra helyeződött. Kandiyoti említi például a kortárs török állam ama törekvéseit, amikor az iszlámra történő mindennemű hivatkozást gondosan kerülve, közegészségügyi indokokra és a fiatalok védelmére hivatkozva, de a vallási dogmáknak megfelelő alkoholtilalomhoz közelítve megkísérelték törvényileg megtiltani az alkoholos italok árusítását 24 évnél fiatalabbaknak, illetve olyan nyilvános tereken, ahol fiatalok is jelen lehetnek. A média nem fogadta el a hivatalos indoklást, és a törvényi szabályozást a közkerkölesök szabályozási kísérleteként érzékelte (522. o.). Egy másik esetben viszont, amikor egy művészeti galéria megnyitását követő italozás résztvevőit a vallásilag konzervatívabb helyi lakosok megtámadták és fizikailag bántalmazták, a liberális média megkérdőjelezte az erőszak vallási indíttatását, miközben a közvéleményben éppen az volt az uralkodó hangulat, hogy az elkövetőket nem szabad túl szigorúan megítélni, hiszen a vendégek illetlen viselkedésükkel provokálták őket (523. o.). Hasonló konfliktus alakult ki akkor, amikor az Erdogan-kormány esztétikai okokra hivatkozva elrendelte két, békeemlékműnek szánt szobor lerombolását a török-örmény határnál. A Taraf magazin szerkesztője, Ahmet Altan két cikkben bírálta ezért Erdogant, aminek eredménye az lett, hogy 2 év és 8 hónap börtönbüntetésre ítélték a miniszterelnök megsértéséért (529. o.). Moustafánál az állam és a média konfliktusos kapcsolata szintén előtűnik: a rádiós és televíziós tartalmakba történő központi beavatkozás annak érdekében, hogy az iszlám civilizációval kapcsolatos anyagok részarányát növeljék (Moustafa, 2013, 778. o.), a nyomtatott sajtó „háziasítása” a '90-es évek szigorú kormányzati szabályozása alatt (787. o.). A média ugyanakkor nem csak áldozati szerepben tűnik fel, hanem az iszlamizálás ellen küzdelem és a szólásszabadság megvalósításának egyik eszközeként is. Ugyan ez jelenleg inkább csak a digitális médiára igaz, de Moustafa több bekezdést szentel a hagyományos média – végül felmorzsolts – ellenállásának is a központi, iszlamizáló intézkedésekkel szemben. Mohamad is határozottan aktív szerepben mutatta be a médiát, mint amit mind a kormányzat, mind civil szervezetek felhasználnak arra, hogy az üzeneteikkel formálják a közvélekedést és a társadalmi aktivitást. Az államilag szponzorált média célirányos programokon keresztül, patriarchális tartalmak előtérbe helyezésével átalakítja a maláj-muszlim családképet, a sharia állami elismerését támogató muszlim csoportok szóltak a társadalomhoz és női jogvédő csoportok interneten keresztül szervezett ellenállását a családok átalakítását célzó törvények bevezetése ellen. (Mohamad, 2010, 377, 380. o.)

Összegzés

Az elemzésből kiderül, hogy a média producens szerepben egyáltalán nem kerül említésre. A média aktorként történő feltüntetése ugyan nem ritka, de ilyenkor inkább a tematizációban betöltött szerepük (amikor egy-egy nagyobb hírértékűnek minősített eseményről való tudósítás vagy az eseményre történő reagálás mellett döntenek), valamint a tartalomra, illetve a közönségre gyakorolt hatás, adott diskurzusok előmozdítása, illetve a közvéleményben a muszlimokról kialakuló kép befolyásolása kerül előtérbe.

A vizsgált mintán belül a médiában megjelenő muszlim-képek három fő típusa azonosítható: Az erőszakot individuális vagy állami szinten alkalmazó entitás, a „nyugattal” kulturálisan és viselkedésileg szembenálló idegen, illetve az erőszakot elszenvedő áldozat. Fontos kiemelnünk, és a kutatás limitációjának számít annak ténye, hogy ezek a megállapítások nem általában a médiában szereplő muszlim-képre, hanem a kortárs, elit szociológiai folyóiratokban megjelenő nem-médiakutatási profilú vizsgálatokban epizodikusan megjelenő reprezentációkra vonatkoznak. Az eredmények tehát abból a szempontból relevánsak, hogy az ilyen kutatások eredményeihez, előzményeihez vagy diskusszióikhoz milyen muszlim-képek tudtak hozzájárulni. Ebből a szempontból nézve a konfliktusos, negatív muszlim-képek jelenlétét az indokolhatja, hogy a kutatások eleve egy adott probléma leírására, elemzésére, esetleg annak megoldásának előkészítésére születtek, így természetesen a muszlimok médiareprezentációi közül is ezeket fogja kiemelni. A háromféle médiareprezentáció tehát azt adja meg, hogy a muszlimoknak a médiában megjelent milyen képei azok, melyek valamilyen módon relevánsak a kortárs, nagy hatású és konszenzusosan a világ élvonalába tartozókként elismert szociológiai kutatásoknál.

Irodalom

- Adamczyk, A., Hayes, B. E. (2012): Religion and Sexual Behaviors: Understanding the Influence of Islamic Cultures and Religious Affiliation for Explaining Sex Outside of Marriage. *American Sociological Review* 77(5) 723-746. doi:10.1177/0003122412458672
- Allievi, S. (2009): *Conflicts over mosques in Europe: Policy issues and trends*. Alliance Publishing Trust.
- Arfi, B. (2010): “Euro-Islam”: Going Beyond the Aporiatic Politics of Othering. *International Political Sociology* 4(3) 236–252. doi: 10.1111/j.1749-5687.2010.00103.x
- Bail, C. A. (2012): The Fringe Effect: Civil Society Organizations and the Evolution of Media Discourse about Islam since the September 11th Attacks. *American Sociological Review* 77(6) 855-879. doi:10.1177/0003122412465743
- Baehr, P., Gordon, D. (2013): From the headscarf to the burqa: the role of social theorists in shaping laws against the veil. *Economy and Society* 42(2) 249-280. doi:10.1080/03085147.2012.718620
- Bład, C., Koçer, B. (2012): Political Islam and State Legitimacy in Turkey: The Role of National Culture in Neoliberal State-Building. *International Political Sociology* 6(1) 36–56. doi: 10.1111/j.1749-5687.2012.00150.x
- Cesari, J. (2005): Mosque Conflicts in European Cities: Introduction. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31(6) 1015-1024. doi: 10.1080/13691830500282626
- Charsley, K., Liversage, A. (2013): Transforming polygamy: migration, transnationalism and multiple marriages among Muslim minorities. *Global Networks* 13(1) 60-78. doi: 10.1111/j.1471-0374.2012.00369.x.
- Connor, P. (2008): Increase or decrease? The impact of the international migratory event on immigrant religious participation. *Journal for the Scientific Study of Religion* (47) 243–57.

- Deneva, N. (2012): Transnational aging careers: on transformation of kinship and citizenship in the context of migration among Bulgarian Muslims in Spain. *Social Politics* 19(1) 105-128. doi: 10.1093/sp/jxr027
- Dhattiwala, R., Biggs, M. (2012): The Political Logic of Ethnic Violence: The Anti-Muslim Pogrom in Gujarat, 2002. *Politics & Society* 40(4) 483-516. doi: 10.1177/0032329212461125
- Disha, I., Cavendish, J. C., King, R. D. (2011): Historical Events and Spaces of Hate: Hate Crimes against Arabs and Muslims in Post-9/11 America. *Social Problems* 58(1) 21-46. doi: 10.1525/sp.2011.58.1.21
- Dominguez, P., Zorondo-Rodríguez, F., Reyes-García, V. (2010): Relationships Between Religious Beliefs and Mountain Pasture Uses: A Case Study in the High Atlas Mountains of Marrakech, Morocco. *Human Ecology* 38(3) 351-362. doi: 10.1007/s10745-010-9321-7
- Doosje, B., Loseman, A., van den Bos, K. (2013): Determinants of Radicalization of Islamic Youth in the Netherlands: Personal Uncertainty, Perceived Injustice, and Perceived Group Threat. *Journal of Social Issues* 69(3) 586-604. doi: 10.1111/josi.12030
- Fair, C. C., Malhotra, N., Shapiro, J. N. (2012): Faith or Doctrine? Religion and Support for Political Violence in Pakistan. *Public Opinion Quarterly* 76(4) 688-720. doi:10.1093/poq/nfs053
- Foley, M.W., Hoge, D.R. (2007): *Religion and the New Immigrants: How Faith Communities Form Our Newest Citizens*. Oxford: Oxford University Press
- Ghumman, S., Ryan, A. M. (2013): Not welcome here: Discrimination towards women who wear the Muslim headscarf. *Human Relations* 66(5) 671-698. doi:10.1177/0018726712469540
- Güveli, A., Platt, L. (2011): Understanding the Religious Behaviour of Muslims in the Netherlands and the UK. *Sociology* 45(6) 1008-1027. doi:10.1177/0038038511416165
- Hampshire, K. R., Blell, M. T., Simpson, B. (2012): Everybody is moving on': Infertility, relationality and the aesthetics of family among British-Pakistani Muslims. *Social Science & Medicine* 74(7) 1045-1052. doi: 10.1016/j.soescimed.2011.12.031
- Jacobsen, C.M., Stenvoll, D. (2010): Muslim Women and Foreign Prostitutes: Victim Discourse, Subjectivity, and Governance. *Social Politics* 17(3) 270-294. doi:10.1093/sp/jxq011
- Kandiyoti, D. (2012): The travails of the secular: puzzle and paradox in Turkey. *Economy and Society* 41(4) 513-531. doi: 10.1080/03085147.2012.718631
- Kurien, P. (2002): We are better Hindus here. In *Religion in Asian America: Building Faith Communities*. P.G. Min, J.H. Kim (szerk.) 99-120. Walnut Creek: AltaMira.
- Korteweg, A. C., Triadafilopoulos, T. (2013): Gender, Religion, and Ethnicity: Intersections and Boundaries in Immigrant Integration Policy Making. *Social Politics* 20(1) 109-136. doi:10.1093/sp/jxs027
- Mihelj, S., van Zoonen, L., Vis, F. (2011): Cosmopolitan communication online: YouTube responses to the anti-Islam film Fitna. *The British Journal of Sociology* 62(4) 613-632. doi: 10.1111/j.1468-4446.2011.01383.x
- Mohamad, M. (2010): Making majority, undoing family: law, religion and the Islamization of the state in Malaysia. *Economy and Society* 39(3) 360-384. doi: 10.1080/03085147.2010.486218
- Moustafa, T.(2013): Liberal Rights versus Islamic Law? The Construction of a Binary in Malaysian Politics. *Law & Society Review* 47(4) 771-802. doi: 10.1111/lasr.12045
- Mythen, G. (2012): Identities in the third space? Solidity, elasticity and resilience amongst young British Pakistani Muslims. *The British Journal of Sociology* 63(3) 393-411. doi: 10.1111/j.1468-4446.2012.01416.x
- O'Brien, J. (2013): Muslim American youth and secular hip hop: Manifesting "cool piety" through musical practices. *Poetics* 41(2) 99-121. doi: 10.1016/j.poetic.2012.12.001
- Pew Research Center, April 2, 2015, "The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010-2050. Internet: http://www.pewforum.org/files/2015/03/PF_15.04.02_Projections-FullReport.pdf

- Phalet Karen – Gijsberts M – Hagendoorn L. (2008): Migration and religion: testing the limits of secularisation among Turkish and Moroccan Muslims in the Netherlands 1998–2005. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*. (48) 412–36.
- Phalet, K., Baysu1, G., Verkuyten, M. (2010): Political Mobilization of Dutch Muslims: Religious Identity Salience, Goal Framing, and Normative Constraints. *Journal of Social Issues* 66(4) 759–779. doi: 10.1111/j.1540-4560.2010.01674.x
- Rahman, M. (2010): Queer as Intersectionality: Theorizing Gay Muslim Identities. *Sociology* 44(5) 944-961. doi:10.1177/0038038510375733
- Ryan, L. (2011): Muslim Women Negotiating Collective Stigmatization: ‘We’re Just Normal People’ *Sociology* 45(6) 1045-1060. doi:10.1177/0038038511416170
- Ryan, L., Kofman, E., Aaron, P. (2011): Insiders and outsiders: working with peer researchers in researching Muslim communities. *International Journal of Social Research Methodology* 14(1) 49-60. doi: 10.1080/13645579.2010.481835
- Savelkoul, M., Scheepers, P., Tolsma, J., Hagendoorn, L. (2011): Anti-Muslim Attitudes in The Netherlands: Tests of Contradictory Hypotheses Derived from Ethnic Competition Theory and Intergroup Contact Theory. *Eur Sociol Rev* 27(6) 741-758. doi:10.1093/esr/jcq035
- Scourfield, J., Taylor, C., Moore, G., Gilliat-Ray, S. (2012): The Intergenerational Transmission of Islam in England and Wales: Evidence from the Citizenship Survey. *Sociology* 46(1) 91-108. doi:10.1177/0038038511419189
- Sola-Morales, S. (2013): Myth and the Construction of Meaning in Mediated Culture. *KOME – An International Journal of Pure Communication Inquiry* 1(2) 33-43. doi: 10.17646/KOME.2013.13
- Szécsi G. (2012): Mediated Communities in the Age of Electronic Communication. *KOME – An International Journal of Pure Communication Inquiry* 1(1) 46-53. doi: 10.17646/KOME.2012.15
- Thomas, P., Sanderson, P. (2011): Unwilling Citizens? Muslim Young People and National Identity. *Sociology* 45(6) 1-17. doi: 10.1177/0038038511416161
- Tóth J. (2015a): Tematikus és térbeli minták a kortárs vallásszociológiai kutatásokban. ‘A’ kategóriás nemzetközi szociológiai folyóiratokban megjelent szakcikketek tematikai analízise (2010-2013). *Szociológiai Szemle* 25(3), 52-82.
- Tóth J. (2015b): Gyakori vallásszociológiai témák nem-vallásspecifikus folyóirat-cikkekben. *Jel-Kép* 2015(3), 77-106.
- Tóth J., Vass Cs. (2012): Clear, Unclear and Non-media – an Attempt at Conceptualisation. *KOME – An International Journal of Pure Communication Inquiry*, 1(1) 20-30. doi: 10.17646/KOME.2012.13
- Tyler, T. R., Schulhofer, S., Huq, A. Z. (2010): Legitimacy and Deterrence Effects in Counterterrorism Policing: A Study of Muslim Americans. *Law & Society Review* 44: 365–402. doi: 10.1111/j.1540-5893.2010.00405.x
- Vertigans, S. (2010): British Muslims and the UK government’s ‘war on terror’ within: evidence of a clash of civilizations or emergent de-civilizing processes? *The British Journal of Sociology* 61(1) 26–44. doi: 10.1111/j.1468-4446.2009.01300.x
- Voas, D., Fleischmann, F. (2012): Islam Moves West: Religious Change in the First and Second Generations. *Annual Review of Sociology* (38) 525–545. doi: 10.1146/annurev-soc-071811-145455

Tóth János a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskolájának doktorjelöltje. Főbb érdeklődési területei közé tartozik a kommunikációs folyamatok modellezése, a globalizációfilozófia és a digitális médiumok; disszertációjának fókusza a világalakító kommunikációmodellekhez felhasznált teoretikus diverzitásának növelése. 2012-től megbízott óraadó a Károli Gáspár Református Egyetemen, ahol többek közt kommunikációs technológiákat és digitális újságírást oktat.